

Prof. dr hab. Krzysztof Skotnicki
Katedra Prawa Konstytucyjnego
Uniwersytetu Łódzkiego

Recenzja
pracy doktorskiej Pana mgra Pawła Tworka
pod tytułem
Ustrój terytorialny Federacji Rosyjskiej: założenia a praktyka,
napisanej
na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
pod kierunkiem dr hab. prof. UJK Iwony Wrońskiej,
Kielce 2022, s. 210

Recenzję sporządzam w związku z uchwałą Rady Naukowej Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Polityk Publicznych Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach z dnia 29 września 2022 r., na podstawie której zostałem powołany na recenzenta rozprawy doktorskiej Pana mgra Pawła Tworka na temat *Ustrój terytorialny Federacji Rosyjskiej: założenia a praktyka*. Zostałem o tym poinformowany pismem prof. dr hab. Agnieszki Kasińskiej-Matryki, Przewodniczącej Rady Naukowej Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Polityk Publicznych z dnia 14 października 2022 r. (sygn. WPN.6110.108.2022.). W materiałach przekazanych mi wraz z pracą doktorską Pana mgra Pawła Tworka nie odnalazłem informacji odnoszącej się do daty otwarcia Jego przewodu doktorskiego, z czego wnioskuję, że nastąpiło to po wejściu w życie ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 574, 583, 655, 682, 807, 1010, 1079, 1117, 1459, 2185). W związku z tym sporządzając recenzję kieruję się treścią art. 187 tej ustawy. Z treści strony tytułowej rozprawy dowiedziałem się również, że jest to praca w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

I. Wybór tematu rozprawy i jej tytuł

Teoria państwa stanowiła w przeszłości znaczące miejsce w badaniach prawniczych i politologicznych. Z czasem uległo to zmianie i niestety zwłaszcza prawnicy w dużej mierze odeszli od zainteresowania tą tematyką. Na szczęście jest ona nadal podejmowana przez politologów. Uwaga to odnosi się zwłaszcza do badań nad federalizmem. Analizie poddawane były i są różne państwa federacyjne. Dotyczy to zarówno władz centralnych takich krajów, jak i pozycji (statusu) tworzących je podmiotów.

Jednym z takich państw był w przeszłości Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, jak i wchodzące w jej skład republiki związkowe, republiki autonomiczne,

obwody autonomiczne i okręgi narodowościowe. Największą republiką związkową była Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka, co pokazywało, że podmiot ten również przybrał federacyjny ustrój terytorialny państwa. Już wówczas, wbrew obowiązującym w tym państwie oficjalnym poglądom, podtrzymywanym przez tamtejszą doktrynę, podnoszono fikcyjność federalnego charakteru państwa radzieckiego i jego federacyjnego członu; sam podważałem też w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku tezę, iż republiki autonomiczne są państwami.

Związek Radziecki przestał istnieć, wiele byłych republik związkowych ogłosiło niepodległość i stało się suwerennymi państwami. Kontynuatorką tego państwa, o okrojonym terytorium, stała się Rosja. Państwu temu przyszło zmierzyć się z przeszłością, w tym m.in. z wielonarodowym składem, wielowyznaniowością mieszkańców, ich bardzo odmienną historią, ale i bardzo nierównomiernym rozwojem gospodarczym. To musiało przełożyć się na ustrój terytorialny tego państwa. Rosja przyjęła jednocześnie nazwę – Federacja Rosyjska, co już wskazywało na chęć nawiązania do minionego okresu.

W polskim piśmiennictwie naukowym ustrój terytorialny współczesnej Federacji Rosyjskiej nie stał się jednak przedmiotem bardziej pogłębionych analiz. Badań takich nie podjęli prawnicy, zaś politolodzy poświęcali mu co najwyżej prace przyczynkarskie. Z tego względu wybór tematu rozprawy doktorskiej Pana mgra Pawła Tworka należy przywitać z uznaniem. Jej tytuł wyraźnie wskazuje obszar analizowanej problematyki, jest prosty, co również należy uznać za zaletę.

Z uwagi na swoje wcześniejsze badania poświęcone autonomii terytorialnej, które prowadziłem na początku swojej pracy naukowej, podjąłem się zrecenzowania tej pracy i z wielkim zainteresowaniem przystąpiłem też do lektury tej dysertacji.

II. Konstrukcja rozprawy

Konstrukcja pracy jest, w moim przekonaniu, w pełni przemyślana. Recenzowany maszynopis składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych *Wstępem* i zwieńczonych *Zakończeniem*. Cenne i świadczące o dążeniu do jak najbardziej aktualnej sytuacji jest zamieszczenie na końcu *Posłowa*, w którym ma miejsce odniesienie do tego, co nastąpiło w związku z agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

W rozprawie można wydzielić trzy części. Pierwsza, na którą składa się wyłącznie Rozdział I, to ogólne rozważania na temat teorii państwa z położeniem nacisku na jego budowę. Drugą część składa się z rozdziałów II i III. Jest to ogólne wieloaspektowe przedstawienie Rosji i jej przeszłości. Bez tej części zrozumienie współczesności i jej podziału terytorialnego byłoby trudne bądź wręcz niemożliwe. Część trzecia to bezpośrednie odniesienie się do tematu rozprawy. Ona również składa się z dwóch rozdziałów, z których pierwszy (formalnie IV) to ogólne przedstawienie rozwiązań ustrojowych i ich krytyczna analiza, zaś drugi (formalnie V) to przybliżenie wybranych czterech podmiotów tworzących Federację Rosyjską. Znaczenie dwóch pierwszych części jest oczywiste, zwłaszcza w pracach doktorskich, gdyż pokazuje znajomość przez Autora dużo szerszej problematyki, niż wynika to bezpośrednio z tematu dysertacji. Należy również podkreślić, że między wszystkimi trzema częściami rozprawy zachowane są właściwe proporcje, gdyż mniej więcej połowa pracy to najważniejsza część ostatnia.

Już w tym miejscu recenzji chciałbym zwrócić uwagę na zamieszczenie w pracy wielu tabel, map i wykresów, które zdecydowanie pomagają w zrozumieniu głównej tezy czy też rozprawy.

III. Baza źródłowa rozprawy

Baza źródłowa rozprawy jest niezwykle bogata i różnorodna. Składa się na nią 17 aktów prawnych różnej rangi, 150 wydawnictw zwartych, 87 artykułów z naukowych periodyków, 15 publikacji prasowych, 3 raporty i sprawozdania oraz 3 inne dokumenty. Publikacje są przede wszystkim w języku polskim, ale jest również wiele po rosyjsku i angielsku. Pozwala to stwierdzić, że recenzowana rozprawa doktorska powstała w oparciu o znaczącą i zróżnicowaną bazę źródłową, która wystarcza dla przeprowadzenia badań związanych z realizacją tematu dysertacji.

Do wykazu sporządzonego przez mgr. Pawła Tworka można mieć pewną uwagę w przypadku wskazania aktów prawnych. Jest on chaotyczny zamiast uporządkowanego. Zasadą jest wskazywanie źródeł prawa zgodnie z ich rangą, zaś w przypadku aktów tej samej rangi chronologicznie, poczynając przy tym od wcześniejszych.

Jak zwykle w przypadku rozpraw doktorskich (i nie tylko) można wskazać na pewne pozycje literatury przedmiotu, które – moim zdaniem – mogły być w niej wykorzystane. Przykładowo w przypadku części II jest to monografia habilitacyjna Julii Stanek *Rosyjski realizm prawny. Psychologiczno-socjologiczna szkoła prawa* (Warszawa 2017), która pokazuje, że rosyjska myśl prawnicza z przełomu XIX w i XX w. była bardzo rozwinięta i wyraźnie promieniowała na doktrynę prawa i filozofie prawa na całym świecie (zaliczana do niej jest również psychologiczna teoria prawa Leona Petrażyckiego). Można również wskazać monografię habilitacyjną Jacka Zaleśnego *Prezydent a Rząd w Federacji Rosyjskiej. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego* (Warszawa 2015), w której dużo miejsca zajmują także relacje z Dumą czy szerzej – Radą Federacji. Natomiast odnośnie do części III, a zwłaszcza problemu Krymu mam na myśli monografię M. Gołdy-Sobczak *Krym jako przedmiot sporu ukraińsko-rosyjskiego* (Poznań 2016), czy artykuł Jerzego Kranza *Kilka uwag na tle aneksji Krymu przez Rosję*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 8.

Wydaje się również, że dla lepszego zrozumienia dzisiejszej sytuacji można było chociażby wskazać na konstytucje republik autonomicznych z czasów radzieckich, czy Konstytucję Krymu z 1998 r. (polskie tłumaczenie: *Konstytucja Autonomicznej Republiki Krymu*, wstęp i tłumaczenie Grzegorz Bonusiak, Rzeszów 2009).

IV. Metody badawcze

Doktorant jako metody badawcze wykorzystane w pracy wskazuje we *Wstępie*: wiele metod akcentują w szczególności analizę systemową i podkreślenie analizy instytucjonalno-prawnej oraz historycznej w ujęciu pragmatycznym i genetycznym (s. 6-7). Dla pracy politologicznej wydaje się to wystarczające. Jako prawnik widziałbym również możliwość wykorzystania metody formalno-prawnej i porównawczo-prawnej, co Autor zastępuje miejscami metodą opisową. Trochę żałuję, że w pracy ogranicza się (nawet zbyt rzadko)

jedynie do zacytowania przepisu bez próby dokonania ich analizy. Jest to jednak zrozumiałe w przypadku osoby, która nie posiada wykształcenia prawniczego.

V. Ocena ogólna rozprawy

Ogólna ocena rozprawy doktorskiej Pana mgr. Pawła Tworka jest, moim zdaniem, pozytywna. Autor podjął się opracowania tematu interesującego badawczo i ważnego nie tylko poznawczo. Opracował go całościowo i na podstawie różnorodnych źródeł, w tym przede wszystkim bogatego piśmiennictwa, dokonując jego poprawnej analizy. Stawiane w pracy tezy są słuszne i właściwie udokumentowane lub uzasadnione. Zostało to dokonane w stopniu odpowiadającym wymogom stawianym dysertacjom doktorskim w obowiązującej ustawie – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

VI. Ocena szczegółowa

Wstęp

Wstęp pracy jest bardzo typowy dla dysertacji doktorskich. Mam w nim miejsce uzasadnienie wyboru tematu, jak i wyraźne wskazanie celu, którym jest „próba klasyfikacji formy ustroju terytorialnego Federacji Rosyjskiej” i odpowiedź na podstawowe pytanie, „czy można zaliczyć Rosję do grona państw federalnych?” (s. 5). Wyraźnie wskazane są również hipotezy pomocnicze, w których wyodrębnione jest znaczenie uwarunkowań historycznych i ustrojowych Rosji, znaczenie przejścia władzy w państwie przez Władimira Władimirowicza Putina, rola władz w regionach oraz generalne dążenie do utrzymania jednolitości państwa (s. 6). Następnie przedstawione są wykorzystane w pracy metody badawcze oraz ma miejsce wyjaśnienie konstrukcji pracy oraz skrótowe przedstawienie zawartości kolejnych rozdziałów (s. 7). Szczególne znaczenie ma dobre uzasadnienie wyboru czterech przykładów wybranych omawianych części składowych Federacji Rosyjskiej – dwóch republik i dwóch obwodów w różnych częściach państwa (s. 8). *Wstęp* kończy odniesienie się do istniejącej polskiej i rosyjskiej literatury przedmiotu.

Tym samym spełnione są wszystkie wymogi stawiane temu fragmentowi pracom doktorskim.

Rozdział I – Podstawy teoretyczne

Jak już podkreślałem, Rozdział I to rozdział wprowadzający będący typowym przykładem fragmentu rozprawy doktorskiej, w którym Doktorant pokazuje swoją ogólną znajomość przedmiotu rozprawy – w tym przypadku kwestie podziału państw na unitarne i federacyjne. Słusznie zwraca uwagę, że obserwujemy stopniowe zacieranie się różnic między takimi państwami (s. 20), a w konsekwencji prowadzonych wywodów dochodzi do wniosku, że ten klasyczny podział staje się już niewystarczający (s. 34). Szkoda, że niczego nie proponuje, a jedynie konkluduje, że warunkiem *sine qua non* istnienia pełnoprawnej federacji jest niezależność części składowych państwa od władz centralnych rozumiana jako niczym nieskrępowana możliwość prowadzenia suwerennej polityki (s. 34). Czy rzeczywiście jednak

można mówić, że we wszystkich państwach demokratycznych uznawanych za federacje ma to miejsce?

Dla głównego przedmiotu rozprawy szczególnie ważne wydaje się podkreślenie, że w reżimach autorytarnych władza jest oczywiście scentralizowana, zaś „[I]deologia państwowa przejmuje prymat nad wolnościami i prawami jednostki” (s. 18) i „staje się pewnego rodzaju religią państwową” (s. 19).

W rozdziale nie odnajduję natomiast zapowiadanego w pierwszym podrozdziale wykorzystania w interpretacji tekstów prawnych wykładni językowej, funkcjonalnej i systemowej (s. 14). Jak już podnosiłem wcześniej, uwaga ta odnosi się do całej pracy. Teksty prawne są co najwyżej przywoływane, często nawet bez wskazania konkretnego numeru przepisu.

Rozdział II – *Uwarunkowania historyczne państwowości rosyjskiej i jej formy*

Rozważania tego rozdziału uważam za bardzo ważne dla zrozumienia pewnego rosyjskiego fenomenu prawie absolutnej akceptacji ze strony społeczeństwa imperialnej polityki współczesnej Rosji. W szczególności dobrze stało się, że Pan mgr Paweł Tworek nie ogranicza się do przedstawienia wyłącznie czasów Związku Radzieckiego, co czynione jest często w przestrzeni publicznej, a nawet naukowej, lecz odwołuje się do znacznie wcześniejszych czasów, gdyż już przecież w XIV w. zaczęła kształtować się tożsamość narodowa i przede wszystkim pojęcie „rosyjskiego świata” (s. 38), do czego powraca również w zakończeniu Rozdziału IV. Nie mniej ważne jest jednak podkreślenie przez Doktoranta, że na początku XX wieku, w okresie po rewolucji październikowej, hasło jednej niepodzielnej Rosji nie mogło trafić do narodów zamieszkujących byłe carskie imperium (s. 48), co wykorzystali bolszewicy. Moim zdaniem, należało jednak mocniej wyeksponować, iż stworzono bardzo złożoną strukturę państwa, w której obok republik związkowych istniały, nie tylko w Rosyjskiej Federacyjnej Republice Socjalistycznej, republiki autonomiczne, obwody autonomiczne, a na dalekiej Syberii również okręgi narodowościowe, pamiętając zarazem, że chociaż formalnie głosili oni prawo narodów do samostanowienia, to jednocześnie zakładali, że kwestie narodowe będą schodzić stopniowo na plan dalszy z uwagi na budowanie bezklasowego społeczeństwa radzieckiego. Stąd początkowo, zwłaszcza na Dalekim Wschodzie, nawet republiki autonomiczne utrzymywały stosunki międzynarodowe z sąsiednimi państwami. To dopiero później, od końca lat 20. XX wieku, w okresie stalinizmu i absolutnej centralizacji, nastąpiła likwidacja autonomii faktycznej i instrumentalne formalne wykorzystanie idei federalizmu dla utrzymania jedności państwa. Uważam, że już w tym fragmencie należało odnosić się do struktury terytorialnej państwa, co odnajdujemy dopiero w podrozdziale 2.4. – *Geneza struktury terytorialnej Rosji*, w którym wskazane jest sięgnięcie do idei autonomii terytorialnej narodów (s. 67) oraz sukcesywne neutralizowanie czynnika narodowego wraz z umacnianiem się władzy bolszewików (s. 68).

Bardzo ciekawa, i moim zdaniem słuszna, jest odwołanie się przez Doktoranta do poglądu Aleksandra Sołżenicyna, że do ukształtowania narodowych elit politycznych w Związku Radzieckim w sposób niezamierzony przyczynił się radziecki centralizm partyjny (s. 72).

Rozdział III – *System polityczny Rosji i jego otoczenie*

Ten bardzo przydatny rozdział otwiera przedstawienie struktury społecznej Federacji Rosyjskiej pokazujący występujące i przewidywane zmiany liczby ludności tego państwa i jego składu narodowego („roztapianie się czynnika rosyjskiego, czy szerzej słowiańskiego – s. 79). Chociaż Rosjanie są wyraźnie narodem dominującym, to będzie to ulegać zmianie, podobnie jak i w konsekwencji struktura religijna mieszkańców, w przypadku której prawosławie będzie wypierane głównie przez islam. Do kwestii tej Autor powraca zresztą również w zakończeniu Rozdziału IV (s. 126).

W podrozdziale 3.2. o myśli konstytucyjnej w Rosji brakuje mi odwołanie rosyjskiej szkoły myślenia o prawie z przełomu XIX w. i XX w., której przedstawicielami byli tacy uczeni jak wspomniany już Petrażycki, ale również Sorokin, Gurwicz, Timasze, Laserson, Kruglewski, Gejn czy Rejser, których poglądy były zbliżone do realizmu skandynawskiego i amerykańskiego. Warto równie pamiętać, że ich poglądy, przynajmniej częściowo, powstały w oparciu o wcześniejsze prace Kowalewskijego czy Korkunowa, który (nie potrafię powiedzieć czy słusznie) bywa przyrównywany do Hansa Kelsena. Do znaczenie konstytucji dla ustroju państwa nie były przygotowane elity polityczne i społeczeństwa, jednak myśl prawna istniała i później jeszcze przez lata mocno oddziaływała na światową filozofię i socjologię prawa. Wielu przedstawicieli tej szkoły myślenia wyjechało z Rosji (Petrażycki pracował po rewolucji socjalistycznej w Polsce, inni w USA), a tylko nieliczni pozostali w kraju. Należy też pamiętać, że bolszewicy przywiązywali przede wszystkim wagę do funkcji propagandowej konstytucji.

Przedstawiając rosyjskie konstytucje pan mgr Paweł Tworek wskazuje na konstytucje Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, zresztą bez głębszego przedstawienia, w zasadzie pomija natomiast konstytucje Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a szkoda, gdyż to one chyba nawet bardziej niż te pierwsze wpłynęły na przyjęcie formalnej struktury obecnej Federacji Rosyjskiej. Ciekawie przedstawia natomiast przemiany zachodzące w Rosji do roku 2000 i następnie stopniowe odchodzenie rosyjskiego konstytucjonalizmu od kierunku liberalno-demokratycznego (s. 83-84).

Opis Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 r. jest jedynie formalny, chociaż zasadne jest podkreślenie rozróżnienia w niej pojęć „lud” i „naród” (s. 85). Podobnie jako jedynie formalne uważam przedstawienie konstytucyjnych uprawnień Prezydenta (s. 87-88) i Rządu (s. 88) czy Zgromadzenia Federalnego (s. 89) bądź władzy sądowniczej (s. 91). Są to jedynie wyliczenia. Jako prawnik oczekiwałem od tego fragmentu rozprawy więcej, ale muszę też pamiętać, że recenzowana dysertacja nie jest pracą prawniczą. Muszę też oddać Autorowi, że wskazuje na nowelizację konstytucji z 11 marca 2020 r. wzmacniającą uprawnienia Prezydenta (s. 88), chociaż można było to bardziej rozbudować i podkreślić budowanie systemu, który demontuje zasadę trójpodziału władzy na rzecz wprowadzenia systemu superprezydenckiego.

Za wystarczające dla tematu pracy uważam kończące rozdział rozważania o systemie partyjnym z konkluzją, że w praktyce rosyjska scena polityczna opiera się na monopartyjności sprawowania władzy publicznej (s. 97).

Rozdział IV – *Ustrój terytorialny w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej*

W moim przekonaniu jest to najważniejszy rozdział recenzowanej dysertacji. Mgr Paweł Tworek bardzo umiejętnie i z zachowaniem proporcji całej rozprawy, przedstawia formalną strukturę Federacji Rosyjskiej. Na szczególną uwagę zasługuje jego słuszna teza, iż jej stworzenie jest „miękką” adaptacją systemu radzieckiego (s.101). Oczywiście można mówić o pewnych różnicach, w tym przede wszystkim o zrównaniu statusu krajów, obwodów, miast wydzielonych, okręgów i obwodów autonomicznych z republikami autonomicznymi (s. 100). Autor słusznie akcentuje też, iż początkowo były podejmowane próby wzmocnienia władz lokalnych, zwłaszcza kiedy Borys Jelcyn sformułował hasło „bierzcie tyle suwerenności, ile jesteście w stanie udźwignąć” (s. 113). Trzeba jednak pamiętać, że w dużej mierze była to jednak jedynie próba ułożenia stosunków z lokalnymi elitami w okresie osłabienia państwa po rozpadzie Związku Radzieckiego, powstaniu na jego gruzach wielu niezależnych państw i wzroście tendencji separatystycznych bądź autonomicznych w innych jednostkach. Zostały one jednak wygaszone po ustabilizowaniu się władzy federalnej, kiedy następowało osłabienie od 2002 r. znaczenie Rady Federacji (s. 119) i zdecydowanie zwiększyła się władza prezydenta, która stała się uprzywilejowana (s. 103), przy jednoczesnej realizacji jego woli przez rząd (s. 104). Umiejętnie dla odbioru społecznego argumentowano to kryzysem gospodarczym i zbyt daleko posuniętą decentralizacją państwa (s. 117). Dla Rosji silna władza centralna jest jednak naturalnym układem (s. 115). Dla jednostek autonomicznych oznaczało to powrót do sztywnej centralizacji z czasów Związku Radzieckiego (s. 120), uznawano bowiem, że okres jelcynowskiej liberalizacji stanowił zagrożenie dla Rosji (s. 123) i całej „cywilizacji rosyjskiej” (s. 124).

Dla rozważań o ustroju terytorialnym Federacji Rosyjskiej szczególne znaczenie ma, w moim przekonaniu, zwrócenie uwagi na powstanie na podstawie dekretu Prezydenta Rosji z 2000 r. podziału na okręgi federalne (s. 102 i s. 117), które – jak dobrze rozumiem z wywodów Doktoranta – są przede wszystkim okręgami ekonomicznymi (s. 102). Są to jednostki, które nie są przewidziane w Konstytucji Federacji Rosyjskiej (s. 118), które w praktyce stały się pośrednim i nieoficjalnym szczeblem administracji (s. 117), nad którymi pełnię władzy sprawuje Prezydent i które stały się narzędziem kontroli i nacisku nad władzami lokalnymi, ograniczając autonomię lokalnych władz (s. 118). Uważam, że ten wątek w pracy powinien być rozbudowany, gdyż to właśnie te okręgi wydają się pełnić najważniejszą rolę w strukturze terytorialnej państwa i to przez nie odbywa się zarządzanie wszystkimi sprawami o lokalnym znaczeniu; odgrywają one znacznie ważniejszą rolę niż podmioty federacji.

W tym najważniejszym rozdziale dla recenzowanej rozprawy doktorskiej chciałbym wreszcie zwrócić uwagę na fragment poświęcony samorządowi. Z formalnego punktu widzenia, zgodnie z ustawą z 2003 r. o ogólnych zasadach organizacji samorządu miejscowego w Federacji Rosyjskiej wyróżnianych jest wiele form bezpośredniego udziału mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego w zarządzaniu miejscowymi sprawami (s. 109). W rzeczywistości nie ma to jednak miejsca. Najlepiej rozważania te konkluduje podsumowanie, w którym mgr Paweł Tworek bardzo słusznie wskazuje, że przy istniejącym mechanizmie sprawowania władzy i bierności rosyjskiego społeczeństwa pełni on rolę jedynie administracyjną i nie ma wpływu na sprawy polityczne. Uwarunkowanie społeczno-

historyczne sprawiają, że nie posiada on autorytetu i traktowany jest jako kolejny składnik władzy centralnej i regionalnej (s. 110).

Rozdział V – *Pozycja wybranych regionów w ustroju terytorialnym Rosji*

Przedstawiając pozycję wybranych regionów w ustroju terytorialnym Federacji Rosyjskiej, mgr Paweł Tworek dokonał bardzo dobrego i ciekawego ich wyboru. Znajdują się ona w różnych częściach, czy różnych krańcach państwa, i mają przy tym olbrzymie znaczenie polityczne, gospodarcze, a często i militarne, bądź propagandowe, natomiast w mniejszym stopniu, czego można było oczekiwać po tej części dysertacji – narodowe.

Bardzo trafne jest przedstawienie przede wszystkim Obwodu Kaliningradzkiego. Jest on oderwany od reszty państwa rosyjskiego (jak i Białorusi), ma jednak olbrzymie znaczenie polityczne, gospodarcze i zwłaszcza militarne (s. 127). To na jego obszarze znajdują się jedyne rosyjskie porty na Bałtyku, które nie zamarzają zimą. Ale jednocześnie graniczy on wyłącznie z państwami przynależącymi do NATO, w tym z Polską, na terytorium której leży obszar określany w Sojuszu Północno-Atlantyckim nazwą Przesmyku Suwalskiego. Pomimo oddzielenia od Rosji w porównaniu z innymi rejonami tego państwa jest też dobrze rozwinięty gospodarczo. Stąd jego znaczenie polityczne, militarne i gospodarcze.

Specyfika Republiki Czeczeńskiej przejawia się w tym, że chociaż formalnie jest częścią Federacji Rosyjskiej, to – jak słusznie podkreślone jest w pracy – „w sferze kulturowej stanowi odrębny podmiot, nie związany z ideą *rosyjskiego świata*” (s. 145). Lokalni przywódcy współpracujący z Putinem gwarantują tam spokój i nie eskalują napięć we wzajemnych stosunkach.

Znaczenie Krymu polega na jego położeniu geograficznym, a tym samym militarnym, nie bez znaczenia jest też jednak czynnik narodowy i propagandowy (s. 150), niezwykle istotny w związku z faktem zaskakującego przekazania przez Nikitę Chruszczowa tego terytorium Ukrainie i jego zamieszkiwania obecnie głównie przez Rosjan.

Obwód Kemerowski (Kuzbas) ma głównie znaczenie gospodarcze, gdyż stanowi istotne zaplecze surowcowe Federacji Rosyjskiej.

Mgr Paweł Tworek bardzo umiejętnie w skrótowy sposób przedstawia historię każdego z tych regionów i akcentuje najważniejsze wydarzenia w ich dziejach. Podaje najważniejsze informacje o organach władzy funkcjonujących w każdym z nich, ale jednocześnie akcentuje różnice w porównaniu z innymi rejonami np. odnośnie do wpływu władzy centralnej i Putina na obsadzanie stanowisk. Autor snuje wreszcie wizję ich przyszłości, co szczególnie cenne wydaje się być w przypadku Krymu, który – jego zdaniem – będzie stopniowo wtapiać się z resztą państwa poprzez niwelowanie „wszystkich wyróżników, które mogłyby stanowić o niejednolitości tego obszaru z Rosją” (s. 158).

Zakończenie

Zakończenie nie rodzi uwag krytycznych. Jest bardzo udanym zrekapitulowaniem wszystkich najważniejszych wniosków wynikających z przeprowadzonej analizy. Pan mgr Paweł Tworek zasadnie akcentuje początkowe rozwiązania jako federalizm asymetryczny,

akcentując zarazem, że „przyjęcie złożonej formy państwa przez Rosję było motywowane przede wszystkim dążeniem do utrzymania integralności terytorialnej, a nie artykulacji potrzeb składowych Federacji”, jak i to, że jest to niejako suma interesów federalnych i regionalnych (s. 170). Słusznie podkreśla również, że Putin buduje nowy centralistyczny porządek ustrojowy (s. 172, s. 200) i „regiony nie zostały dopuszczone do rzeczywistego współudziału we władzy na poziomie krajowym” (s. 200). Federalizm rosyjski nie jest federacją (s. 177), jest fasadowy i nie opiera się na równości podmiotów (s. 176). Najlepszym podsumowaniem niech będą słowa Doktoranta: „Federacja Rosyjska jest więc zbiorem miejscowych podmiotów lokalnych rządzonych autorytarnie pod patronatem Kremla, bądź będących delegaturą władz federalnych w regionie” (s. 176-177). Jest to zgodne z podbudowywanym stale przeświadczeniem, że niepowtarzalna specyfika Rosji nie może być poddawana ocenie z perspektywy demokracji zachodnich (s. 180). Trudno nie zgodzić się z tymi słowami.

Posłowie

Bardzo dobrze stało się, że w dysertacji, w związku z bezprzykładnym atakiem putinowskiej Rosji na Ukrainę i trwająca już blisko 10 miesięcy wojną, zostało dodane *Posłowie*. Ono również pozwala na zrozumienie funkcjonowania Rosji, w której federalizm jest jedynie narzędziem do związania poszczególnych obszarów z centrum politycznym, ale przede wszystkim poparcie, jakim cieszą się działania militarne ze strony rosyjskiego społeczeństwa, które Pan mgr Paweł Tworek nazywa „chorobą imperialną” narodu rosyjskiego, „który na drodze do odbudowania Imperium jest skłonny poświęcić prawa i wolności obywatelskie oraz przyjąć rolę agresora i oprawcy” (s. 182).

VII. Strona formalna pracy

Strona formalna praca nie budzi uwag. Czyta się ją z dużą przyjemnością, gdyż język, którym jest napisana, jest prosty. Zdecydowanie ułatwia to czytelnikowi zapoznanie się z prowadzonymi wywodami i ich zrozumienie. Doktorant niepotrzebnie jednak, na szczęście sporadycznie, posługuje się przy pisaniu pracy trzecią osobą (np. „spróbowano” na s. 169). Jedynym błędem, jaki występuje, jest natomiast posługiwanie się w przypadku pisania o konkretnych przepisach Konstytucji czy ustaw pojęciem „zapis” (np. s. 59, s. 69, s. 81, s. 82, s. 103, s. 128), co razi mnie jako prawnika, a jest powszechną wadą nawet niektórych wypowiedzi prawników, a co dopiero mówić przedstawicieli innych zawodów, a zwłaszcza dziennikarzy (zapis to instytucja prawa spadkowego). Wychwyciłem również pewną niezręczność językową w zdaniu „taki zabieg wiązał się ze związaniem ...” (s. 165)

W pracy dostrzegłem nieznaczną ilość usterek interpunkcyjnych (np. s. 52, s. 57, s. 81, s. 134, s. 138, s. 145). Uważam również, iż cytując jakąś wypowiedź czy tekst aktu prawnego niepotrzebnie stosowane są jednocześnie kursywa i cudzysłów. O rzetelnym dokonaniu przez Doktoranta korekty tekstu świadczy natomiast znikoma wręcz liczba tzw. literówek (np. s. 114), czy brak spacji (np. s. 153).

Na pochwałę zasługują przypisy. Umieszczane są we właściwych miejscach, są też sporządzone właściwie, co dowodzi nabycia przez Doktoranta umiejętności w tym zakresie

pracy naukowej. Zastanawiało mnie jedynie, czy nie można było zamieścić w nich niektórych wątków nie mających dla pracy wiodącego znaczenia lub w niej pominiętych, co również jest ważną umiejętnością w pisaniu prac naukowych.

Bibliografia sporządzona jest poprawnie i nie mam do niej uwag, poza tą jedną sformułowaną już na początku recenzji odnośnie do kolejności zamieszczenia w niej aktów prawnych.

VIII. Konkluzja

Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe uwagi, w tym przede wszystkim to, że rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu oraz wykazywać ogólną wiedzę kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, uważam że przedłożona do sporządzenia przeze mnie recenzji rozprawa doktorska Pana mgr. Pawła Tworka pod tytułem *Ustrój terytorialny Federacji Rosyjskiej: założenia a praktyka*, spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w art., 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Jest to opracowanie oryginalne odnoszące się do interesującego zagadnienia, które analizowane jest z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia. Całość rozprawy dowodzi opanowania przez Autora wiedzy teoretycznej i metod badawczych niezbędnych do samodzielnego prowadzenia badań. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie Pana mgr. Pawła Tworka do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

Łódź, 12 grudnia 2022 r.